

УДК 339.9:316(477)

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-2

А.В. МОСТЕПАНЮК,
кандидат економічних наук, докторант
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СТАН ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Досліджено сучасний стан державної соціальної політики України, проаналізовано основні нормативно-правові акти, що визначають ключові права та свободи громадян у контексті їх соціального захисту та забезпечення, умов організації надання соціального захисту та соціальних послуг, особливості надання адресної допомоги щодо відшкодування житлових витрат населення, коло осіб та життєві ситуації, коли населення має гарантоване право отримати державну допомогу.

Визначено основні перешкоди на шляху ефективного функціонування соціальної системи України, що призводять до низького рівня соціального захисту суспільства, розриву між законодавчо закріпленими соціальними правами населення та реальними умовами їх життєдіяльності, а також втрати довіри громадян до держави.

Розглянуто нову форму державної соціальної політики, що поєднує принципи державних інвестицій у людський капітал через гарантування однакового доступу до закладів освіти та медичних установ, а також забезпечення неперервного навчання протягом усього життя з метою максимізації людського капіталу та активного залучення представників приватного сектора та недержавних організацій до надання певних соціальних функцій держави, таких як: соціальний захист прав людини, навчання щодо основних прав та гарантій громадян, запобігання проявам дискримінації, надання приватного пенсійного та медичного страхування, залучення громадян до вирішення соціально важливих проблем.

Запропоновано напрями модернізації соціальної політики України у контексті її євроінтеграційного напрямку розвитку з метою уніфікації основних принципів соціального захисту та забезпечення, до яких належать: сприяння зайнятості населення похилого віку шляхом забезпечення його неперервного навчання, захист цифрових даних, забезпечення інклюзивності у навчанні, на робочому місці та у суспільному житті, гарантування гендерної рівності на робочому місці та в соціальному житті; підтримка працевлаштування молоді та її навчання з урахуванням нових вимог та форм організації економіки, сприяння запобіганню та мінімізації негативних наслідків надмірної заборгованості домогосподарств.

Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист, соціальне страхування, людський капітал, громадські організації, корпоративна соціальна відповідальність, інклюзивність.

Исследовано современное состояние государственной социальной политики Украины, проанализированы основные нормативно-правовые акты, определяющие ключевые права и свободы граждан в контексте их социальной защиты и обеспечения, условия организации предоставления социальной защиты и социальных услуг, особенности предоставления адресной помощи по возмещению жилищных расходов населения, круг лиц и жизненные ситуации, когда население имеет гарантированное право получить государственную помощь.

Определены основные препятствия на пути эффективного функционирования социальной системы Украины, приводящие к низкому уровню социальной защиты общества, разрыву между законодательно закрепленными социальными правами населения и реальными условиями их жизнедеятельности, а также потере доверия граждан к государству.

Предложены направления модернизации социальной политики Украины в контексте ее евроинтеграционной направленности развития с целью унификации основных принципов социальной защиты и обеспечения, к которым относятся: содействие занятости пожилого населения путем обеспечения его непрерывного обучения, защита цифровых данных, обеспечение инклюзивности в обучении, на рабочем месте и в общественной жизни, обеспечение гендерного равенства на рабочем месте и в социальной жизни; поддержка трудоустройства молодежи и ее обучение с учетом новых требований и форм организации экономики, содействие предупреждению и минимизации негативных последствий чрезмерной задолженности домохозяйств.

Ключевые слова: социальная политика, социальная защита, социальное страхование, человеческий капитал, общественные организации, корпоративная социальная ответственность, инклюзивность.

Постановка проблеми. Відповідно до результатів опитування щодо соціальної захищеності населення, проведеного О.Ф. Новіковою та О.Г. Сидорчук у 2017 р., 98,1% опитаних громадян України визначили, що в Україні спостерігається соціально небезпечний стан, разом з тим 54,3% респондентів висловились, що деградація соціальних цінностей, суспільна недовіра та відчуження є причинами формування соціальної небезпеки суспільства, 46,7% назвали причиною незахищеність соціальних прав та гарантій, 44,8% – неефективність соціальної політики [1]. У цьому контексті необхідним є вивчення сучасного стану державної соціальної політики, визначення напрямів її подальшого удосконалення та уніфікації у процесі інтеграції України до Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності, основних принципів функціонування державної соціальної політики, перешкод та можливих шляхів удосконалення системи соціального захисту та страхування присвячено праці багатьох вчених, серед яких: В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, В.В. Вірченко [17], З.І. Галушка [18], А.М. Колот [14], О.А. Герасименко [20], Е.М. Лібанова [16], В.Г. Никифоренко [13], О.Ф. Новікова [15], О.Г. Сидорчук, О.В. Панькова [1] та ін. Проте незважаючи на значні напрацювання, система соціального захисту та забезпечення в Україні перебуває у про-

цесі постійної трансформації відповідно до внутрішніх та зовнішніх соціально-економічних змін, тому потребує вивчення у контексті сьогодення та євроінтеграційного напрямку розвитку.

Метою статті є дослідження сучасного стану державної соціальної політики України, нормативно-правової бази її регулювання, основних напрямів спрямування соціального захисту та забезпечення населення, пріоритетних напрямів її реформування у контексті євроінтеграційної стратегії розвитку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування соціальної політики України почалося після набуття незалежності. Відтак у процесі становлення державності та трансформації основних принципів функціонування економічної системи було сформовано низку основних нормативно-правових актів, що визначають напрями та пріоритети соціальної політики, суб'єктів надання та об'єкти отримання державного соціального захисту та забезпечення, умови надання соціальних послуг, фінансової допомоги, пільг та субсидій тощо, серед яких:

– Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, відповідно до статті 1, Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою; відповідно до статті 46, громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати

працевдатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [2];

– Закон України (ЗУ) від 28.02.1991 № 796-ХІІ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», де визначено основні права та обов'язки громадян, що постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи та принципи їх державної економічної та соціальної підтримки [3];

ЗУ від 05.11.1991 № 1788-ХІІ «Про пенсійне забезпечення», відповідно до статті 1, громадяни України мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, внаслідок інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених цим Законом [4];

– ЗУ від 22.10.1993 № 3551-ХІІ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», що визначає основні положення щодо забезпечення соціального захисту ветеранів, а саме: створення належних умов для підтримання здоров'я; організації соціального та інших видів обслуговування; виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни; надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я [5];

– Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10. 1995 р. № 848 «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива», відповідно до якої, кошти, передбачені у державному бюджеті Міністерства соціальної політики України, використовуються для виплати житлових субсидій, що надаються адресно домогосподарствам, у яких витрати на оплату житлово-комунальних послуг перевищують встановлений відсоток від їх середньомісячного доходу [6];

– ЗУ від 14.01.1998 № 16/98-ВР «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне

страхування», що передбачає надання соціального захисту у формі матеріального забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працевдатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості тощо за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Таким чином, фонд соціального страхування формується з відрахувань працевлаштованого або самозайнятого населення та використовується виключно для надання їм соціального захисту [7];

– ЗУ від 01.06.2000 № 1768-ІІІ «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», відповідно до якого, малозабезпечені сім'ї, які з поважних або незалежних від них причин мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї, отримують грошову допомогу, обсяг якої залежить від доходу окремої сім'ї [8];

– ЗУ від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту», стаття 3 передбачає, що всі громадяни мають право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених чинним законодавством, крім того, держава забезпечує безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти відповідно до стандартів освіти [9];

– ЗУ від 19.11.1992 № 2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я», відповідно до статті 8, кожен громадянин має право на безоплатне отримання у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медичної допомоги [10];

– ЗУ від 17.01.2019 № 2671-VIII «Про соціальні послуги», де визначено основні напрями спрямування соціальних послуг, а саме: соціальну профілактику – запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/

сім'ї в такі обставини; соціальну підтримку – сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин; соціальне обслуговування – мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду (стаття 16) [11] та інші нормативні акти.

У цьому контексті слід зазначити, що у зв'язку з воєнними подіями, що почалися на Сході України у 2014 р., було започатковано адресну допомогу вимушеним переселенцям. Відповідно до ЗУ від 20.10.2014 № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», усі переселенці проходять процес реєстрації, мають права та свободи, які передбачені для всіх громадян, мають право на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту [12].

Отже, система соціального захисту населення України має два основні напрями: 1) обов'язкове державне соціальне страхування зайнятого населення, що формується через сплату внесків громадян та має чотири варіанти настання страхового випадку: нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання, тимчасова непрацездатність, втрата роботи та вихід на пенсію; 2) надання соціальної підтримки найбільш вразливим та найменш забезпеченим верствам населення, до яких належать: сім'ї з дітьми, інваліди, малозабезпечені сім'ї, особи, які не мають права на пенсію, ветерани війни та постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, вимушені переселенці та інші, у формі надання фінансової допомоги, пільг, субсидій та однакового надання соціальних послуг усього населенню, що фінансуються з державного бюджету.

Разом з тим, на думку Т.І. Богданової та інших, до основних перешкод ефективному функціонуванню сучасної системи соціального захисту населення належать: розбіжність між потребами та можливостями фінансово-економічного, організаційного та управлінського плану;

протиріччя між декларованими цілями/завданнями соціальної політики та реальними заходами щодо їх здійснення; суперечності між органами соціальної політики держави і регіонів; невідповідність між необхідними інноваційними інформаційними технологіями в управлінні соціальною сферою та сучасними принципами управління [13].

Також слід зазначити, що попри загальнодержавний характер соціальної політики України, громадяни відчують себе у «паралельних світах». Ця ситуація спричинена розривом між задекларованими нормативно-правовими стандартами, що визначають права та свободи громадян, та реальними умовами життєдіяльності людей, рівнем відтворення трудового потенціалу та сформованим рівнем якості життя [14].

Крім того, незважаючи на реформування законодавчої бази щодо соціальної політики у відповідь на економічні, військові та соціальні виклики, О.Ф. Новікова обґрунтувала необхідність подальшого вдосконалення системи соціального захисту населення шляхом: підвищення системної грамотності громадян України з питань особистої безпеки; подолання різкої соціальної нерівності в суспільстві; збереження та розвитку людського потенціалу; створення умов для запобігання відтоку за межі країни людського та інтелектуального капіталу; зміцнення та розвитку соціальної взаємодії, співробітництва, взаємної довіри; децентралізації соціальної політики; розвитку громадянського суспільства та становлення демократизації суспільних відносин; формування стратегії соціально-економічного розвитку України [15].

Стабілізації соціальної політики у період трансформацій державної системи, яка відбувається протягом останніх десятиліть в Україні, та соціально-економічних криз, на думку Е.М. Лібанової, може бути досягнуто через підвищення авторитету державної влади та налагодження довірчих відносин між державою та населенням шляхом передавання частини державних соціальних функцій структу-

рам громадянського суспільства [16], що сприятиме розвитку інститутів громадянського суспільства та залученню громадян у вирішення суспільних проблем.

Також В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська та інші, З.І. Галушка зазначають, що передавання соціальних функцій держави щодо охорони прав та свобод громадян, надання медичного та соціального страхування, забезпечення навчання та тренування приватному сектору у формі корпоративної соціальної відповідальності здатне покращити ефективність використання державних фінансових ресурсів, а також сприяє накопиченню людського та соціального капіталу, що є передумовою довгострокового економічного зростання країни [17; 18].

Необхідно зазначити новий підхід до визначення сутності соціальної політики держави. На думку Е. Гіденса, сучасна соціальна політика має бути спрямована на соціальні інвестиції, акумулювання людського капіталу та запобігання опусканню рівня доходу населення нижче прожиткового мінімуму, сприяння підвищенню рівня доходу бідного населення шляхом забезпечення його перепідготовки, на противагу класичній соціальній політиці, що прагне надати соціального захисту найбільш вразливим верствам населення [19].

Разом з тим А.М. Колот та О.О. Герасименко у процесі формування нової моделі соціальної політики передбачають

поєднання основних засад держави щодо соціальних інвестицій та перерозподілу ролей держави, економіки та суспільства. Таким чином, пріоритетами розвитку нової моделі є: інтеграція соціальної та економічної політики; перехід від розподільчих до стимулюючих функцій; активізація інноваційного розвитку на основі накопичення людського капіталу [20].

Окрім визначення основних перешкод ефективному функціонуванню соціальної політики та можливих шляхів її удосконалення, слід дослідити сучасний стан державного соціального захисту. Як відомо, до функцій соціального забезпечення належить встановлення рівня мінімальної заробітної плати як соціальної гарантії, спрямованої на підвищення рівня доходу населення та покращання умов життя. Крім того, законодавчо встановлено прожитковий мінімум, що визначається як вартісна величина набору продуктів, непродуктових товарів та послуг, необхідних для задоволення основних потреб людини. На рис. 1 подано відношення мінімальної заробітної плати до рівня прожиткового мінімуму працездатної особи протягом 2000–2020 рр. У період з 2000 до 2009 рр. спостерігається значна невідповідність між двома показниками, протягом 2010–2016 рр. ці показники є однаковими, а починаючи з 2017 р. мінімальна заробітна плата значно перевищує прожитковий мінімум.

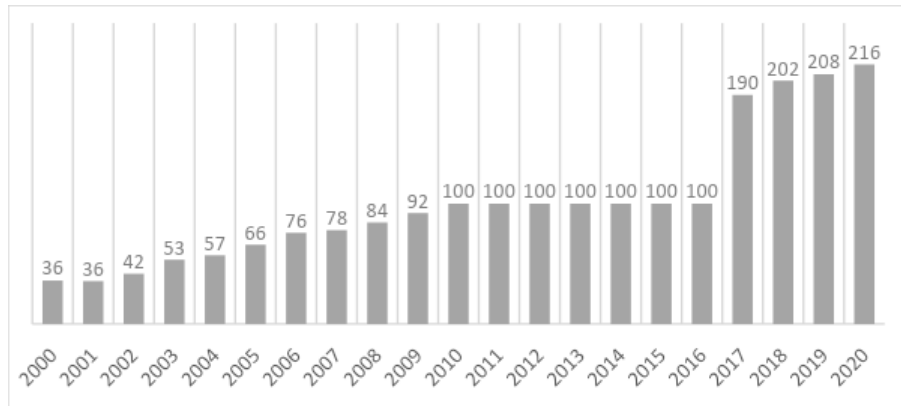

Рис. 1. Відношення рівня мінімальної заробітної плати до рівня прожиткового мінімуму, 2000–2020 рр., %.

Джерело: розроблена автором на підставі [21].

Крім того, до основних державних соціальних послуг, що спрямовані на акумулювання людського капіталу, належать витрати на освіту та охорону здоров'я. Відповідно до даних, наведених на рис. 2, витрати на освіту протягом 2014–2020 рр. у середньому становлять 5,15% державного бюджету (ДБ) та на охорону здоров'я – 2,45% ДБ. Разом з тим обсяг відповідних відрахувань у країнах Європейського Союзу у 2018 р. становить: середній рівень витрат на освіту – 4,5% валового внутрішнього продукту (ВВП) зі значною варіативністю серед країн, максимальний рівень близько 7% ВВП у Швеції та найнижчий близько 3% ВВП в Ірландії та Румунії [22]; середній рівень витрат на охорону здоров'я становить 9,9% ВВП, найвищий рівень у Франції – 11,5% ВВП та найнижчий – 5% ВВП у Румунії [23]. Водночас спостерігається позитивна динаміка державних видатків на захист та забезпечення (зростання на майже 18% порівняно з 2014 р.), видатків на пенсійне забезпечення (зростання на 4% порівняно з 2014 р.).

З урахуванням євроінтеграційного напрямку розвитку України та новітніх пріоритетів розвитку соціальної політики країн Європейського Союзу, поданих Європейською комісією у 2020 р.

[24], уніфікація основних принципів соціальної політики може бути здійснена шляхом:

- державного сприяння підвищенню рівня зайнятості населення похилого віку шляхом забезпечення їх неперервного навчання, особливо стосовно роботи з новими технічними засобами та мережею Інтернет;

- забезпечення захисту персональних, державних та комерційних цифрових даних у період інтеграції до глобального ринку та переходу до цифрового документообігу;

- всебічної підтримки інклюзивності у навчанні, на робочому місці та у суспільному житті як механізму подолання бідності, оскільки громадяни з обмеженими можливостями можуть перебувати у соціальному відчуженні;

- забезпечення гендерної рівності на робочому місці та в соціальному житті;

- сприяння працевлаштуванню молоді, її навчанню з урахуванням умов переходу до екологічних технологій виробництва та цифрової трансформації;

- надання допомоги та мінімізації негативних наслідків надмірної заборгованості домогосподарств.

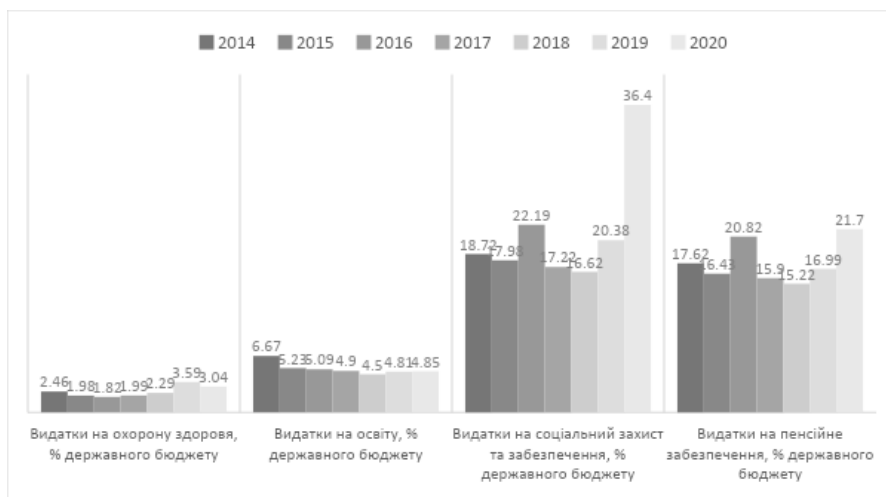

Рис. 2. Видатки державного бюджету соціального спрямування, 2014–2020 рр.

Джерело: розроблена автором на підставі [21].

Висновки. Отже, проведений аналіз дає змогу виокремити перешкоди ефективного функціонування державної соціальної системи, а саме: невідповідність між реальними потребами населення у соціальному захисті та законодавчо закріпленими принципами надання соціального захисту, конфлікт інтересів різних рівнів влади у період визначення цілей та напрямів реформування системи соціального захисту, розбіжність між законодавчо визначеними правами громадян на соціальний захист та реальними умовами їх життєдіяльності, використання застарілих методів організації функціонування державної соціальної сфери, відсутність нормативного забезпечення щодо переходу певних державних соціальних функцій до компетенції приватних та недержавних організацій, переважно формальна, слабка або відсутня залученість громадян та громадських організацій до прийняття рішень щодо реформування соціальної політики.

Можливим шляхом модернізації сучасної соціальної політики України є формування нової моделі, яка базується на інвестуванні у людський капітал, що буде запобігати потраплянню громадян у фінансово та соціально

складні життєві ситуації, на противагу класичному підходу, що спрямований на надання допомоги домогосподарствам, які опинилися у скрутних життєвих ситуаціях. Крім того, для покращання сприйняття держави громадянами та підвищення рівня довіри, необхідним є залучення громадських організацій до надання соціального захисту, що сприятиме більш повному представленню та урахуванню інтересів громадян, а також активна участь представників бізнесу у наданні базового соціального захисту громадянам.

Водночас основними напрямками удосконалення соціальної політики України у контексті її євроінтеграційної стратегії розвитку є: сприяння зайнятості населення похилого віку шляхом забезпечення його неперервного навчання, захист цифрових даних, забезпечення інклюзивності у навчанні, на робочому місці та у суспільному житті, гарантування гендерної рівності на робочому місці та у соціальному житті; підтримка працевлаштування молоді та її навчання з урахуванням нових вимог та форм організації економіки, сприяння запобіганню та мінімізації негативних наслідків надмірної заборгованості домогосподарств.

Список використаної літератури

1. Новікова О.Ф. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О.Ф. Новікова, О.Г. Сидорчук, О.В. Панькова [та ін.]. – Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2018. – 184 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Закон України (ЗУ) від 28.02.1991 № 796-ХІІ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12>
4. Закон України від 05.11.1991 № 1788-ХІІ «Про пенсійне забезпечення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>
5. Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10. 1995 р. № 848 «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF>

7. Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>

8. Закон України від 01.06.2000 № 1768-III «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>

9. Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

10. Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

11. Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

12. Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

13. Соціальна політика в Україні: реалії та перспективи оновлення: монографія / за ред. В.Г. Никифоренка. – Одеса: Одеський національний економічний університет, 2015. – 363 с.

14. Колот А.М. Міфи соціальної політики, або З чого слід розпочати формування нової моделі / А.М. Колот, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/SOCIETY/mifi_sotsialnoyi_politiki,_abo_z_chogo_slid_rozpochati_formuvannya_novoyi_modeli.html

15. Новікова О.Ф. Інноваційні підходи до формування соціальної політики в умовах зростання зовнішніх та внутрішніх викликів / О.Ф. Новікова // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2014. – № 2. – С. 80–88.

16. Лібанова Е.М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів [Електронний ресурс] / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2011. – № 1(15). – С. 24–37. – Режим доступу: <https://dse.org.ua/archive/15/2.pdf>

17. Bazylevych V.D. Accumulation of social capital as a positive externality of corporate social responsibility development in transition economies / V.D. Bazylevych, N.I. Grazhevska, A.V. Mostepaniuk, V.V. Virchenko // Scientific Bulletin of National Mining University. – 2019. – № 1. – P. 132–139. DOI: 10.29202/nvngu/2019-1/19

18. Галушка З.І. Соціальні інвестиції підприємств як інструмент соціальної відповідальності бізнесу / З.І. Галушка // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2012. – № 1 (45). – С. 193–198.

19. Giddens A. Turbulent and Mighty Continent: What Future for Europe? / A. Giddens. – Cambridge: Polity, 2014. – 242 с.

20. Колот А.М. Соціальна держава: генезис та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / А.М. Колот, О.А. Герасименко // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2017. – № 1. – С. 8–36. – Режим доступу: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/21599/8-36.pdf?sequence=1>

21. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minfin.com.ua/ua/>

22. Government expenditure on education [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_education

23. Healthcare expenditure statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Healthcare_expenditure_statistics

24. Foden D. Have your say on reinforcing social Europe, 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2020/have-your-say-on-reinforcing-social-europe>